

УДК 159.9.316.6

Коваленко Юлія Василівна, Викладач кафедри «ALSUN», Misr International University, Каїр, АРЕ. yuliya.kovalenko@miuegypt.edu.eg
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7859-4070>

ПОВЕДІНКА ПОДОЛАННЯ ЯК ПРОЯВ НУЖДИ У ЖИТТЄВОМУ ЗДІЙСНЕННІ: КРОС-КУЛЬТУРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація

Метою У прагненні більшого узагальнення досліджень поведінки подолання, у цій роботі ставилося на меті крос-культурне дослідження стратегій подолання як прояв нужди у ході життєвого здійснення.

Методи. Для досягнення поставленої мети був проведений аналіз суб'єктивної оцінки відчуття стресу за методикою «PSS-14» та аналіз показників вияву стратегій подолання за методикою «SACS»/«СПСС». Всього, у дослідженні взяли участь N=216 єгиптян (139 жінок та 76 чоловіків; 147 мусульман та 68 християн-коптів) та N=109 українців (поліконфесійна група християн; 63 дівчат та 46 хлопців).

Результати. Виявлені статистично значущі групові відмінності в оцінці суб'єктивного відчуття стресу у мусульман та християн: мусульмани у кризових ситуаціях навчального освітнього процесу суб'єктивно відчують менший стрес, у порівнянні з християнами. Проте, статистично значущі відмінності у суб'єктивному відчутті стресу між різними етнічними групами були відсутні. Також, не виявлено статистично значущих кореляцій з показником суб'єктивної оцінки академічного стресу та проявом стратегій поведінки подолання. Статистична перевірка рівності середніх значень за t-критерієм Стьюдента показників поведінки подолання, що визначаються за методикою «SACS»/«СПСС», не виявила статистично значущих розбіжностей у поведінці подолання між (1) мусульманами та (2) християнами у єгипетській вибірці. З іншого боку, вибірки демонстрували відмінності, залежно від етнічного компонента етнорелігійної ідентичності. єгиптяни застосовували стратегії поведінки подолання (1) асертивні дії, (2) пошук соціальної підтримки та (3) імпульсивні дії; тоді як українці надавали перевагу стратегіям подолання (1) пошук соціальної підтримки, (2) соціальний контакт та (3) обережним діям.

Висновки. Зроблено загальний висновок про те, що існує детермінація певних стратегій подолання етнічним компонентом етнорелігійної ідентичності. Можливо також стверджувати, що поведінка подолання, з одного боку, є проявом нужди, а з іншого – результатом суб'єктивної оцінки макросоціальних ресурсів та здатністю певної культури надати та передати адекватні ресурси подолання.

Ключові слова: копінг; поведінка подолання; нужда; життєздійснення; самоактуалізація; крос-культурний контекст.

Коваленко Юлія Васильевна, Преподаватель кафедры «ALSUN», МИУ, Каир, АРЕ.

СОВЛАДАЮЩЕЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ НУЖДЫ: КРОСС-КУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация

Цель исследования. В стремлении более широкого обобщения исследования совладающего поведения, в этой работе ставилась цель кросс-культурного исследования копинг-поведения как проявления нужды в ходе жизненного осуществления.

Методы. Для достижения поставленной цели был проведен анализ субъективной оценки ощущения стресса по методике «PSS-14» и анализ показателей проявления копинг-стратегий по методике «SACS» / «СПСС». Всего, в исследовании приняли участие $N = 216$ египтян (139 женщин и 76 мужчин; 147 мусульман и 68 христиан-коптов) и $N = 109$ украинцев (поликонфессиональная группа христиан; 63 девушек и 46 юношей).

Результаты. Выявлены статистически значимые групповые различия в оценке субъективного ощущения стресса у мусульман и христиан. Так, мусульмане в условиях образовательного процесса субъективно испытывают меньший стресс, по сравнению с христианами. Однако, статистически значимые различия в субъективном ощущении стресса между различными этническими группами отсутствовали. Также не выявлено статистически значимых корреляций с показателем субъективной оценки академического стресса и проявлением стратегий совладающего поведения. Статистическая проверка средних значений по t -критерию Стьюдента показателей копинг-стратегий, определяемых по методике «SACS»/«СПСС», не выявила статистически значимых различий в совладающем поведении между (1) мусульманами и (2) христианами в египетской выборке. С другой стороны, выборки демонстрировали различия в зависимости от этнического компонента идентичности. Египтяне чаще применяли копинг-стратегии (1) асертивные действия (2) поиск социальной поддержки и (3) импульсивные действия; тогда как украинцы предпочитали копинг-стратегии я (1) поиск социальной поддержки (2) социальный контакт и (3) осторожные действия.

Выводы. Сделан общий вывод о том, что существует детерминация определенных стратегий совладающего поведения этническим компонентом идентичности. Возможно также утверждать, что совладающее поведение, с одной стороны, является проявлением нужды, а с другой - результатом субъективной оценки макросоциальных ресурсов и способностью определенной культуры предоставить и передать адекватные ресурсы преодоления.

Ключевые слова: копинг; совладающее поведение; нужда; самореализация; самоактуализация; кросс-культурный контекст.

Kovalenko Yuliya Vasylivna, Teacher department «ALSUN», Misr International University, Cairo, APE.

COPING BEHAVIOR AS MANIFESTATION OF THE NEED: CROSS CULTURAL STUDY

Summary

Purpose of the study. *In the intention of greater generalization of coping behavior research, this work aimed at cross-cultural exploration of coping strategies as a manifestation of need during self-fulfillment of a person.*

Methods. *In order to achieve this goal, an analysis of the perceived stress using «PSS-14» and measurement of coping strategies using «SACS» / «SPSS» were carried out. In total, N = 216 Egyptians (139 women and 76 men; 147 Muslims and 68 Coptic Christians) and N = 109 Ukrainians (multiconfessional group of Christians; 63 girls and 46 boys) participated in the study.*

Results. *Statistically significant group differences were found in the assessment of perceived stress in Muslims and Christians: Muslims feel subjectively less stressed compared to Christians in the situation of academic stress. However, there were no statistically significant differences in the perceived stress between different ethnic groups. Besides, no statistically significant correlations were found between the perceived stress and the coping strategies. Statistical analysis of coping strategies determined by the “SACS” questionnaire did not reveal statistically significant differences in coping behavior between (1) Muslims and (2) Christians in the Egyptian sample. On the other hand, the sample showed differences depending on the ethnic component of ethno-religious identity. Egyptians used the following coping strategies (1) assertive actions, (2) seeking social support, and (3) impulsive actions; while Ukrainians preferred coping strategies of (1) seeking social support, (2) social joining, and (3) cautious actions.*

Conclusions. *It is concluded that the ethnic component of ethnic religious identity influences coping behavior. It can also be argued that on the one hand, coping is a manifestation of need, and on the one hand, is the result of subjective appraisal of macro-social resources and the ability of a particular culture to provide and convey adequate resources to overcome, on the other.*

Key words: *coping; coping behavior; need; self-fulfillment; self actualization; cross-cultural context.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Увага до проблематики поведінкових реакцій на стресову ситуацію, а саме поведінки подолання, в юнацькому віці та віці ранньої зрілості продиктована специфікою їхньої навчальної діяльності, що характеризується помірним психотравмувальним впливом – одноразовим або багаторазовим. Поведінка подолання часто розглядається у контексті життєвого здійснення людини. З іншого боку, такі дослідження не завжди беруть до уваги впливи культурного контексту на процес подолання. Іншою проблемою є те, що попри жвавий інтерес до вивчення крос культурних варіацій копінг-поведінки, емпіричні докази та спроби виявити специфічний зв'язок між культурою та подоланням часто залишаються фрагментарними та такими, що ґрунтуються на розмаїтті концептуальних засад. Зважаючи на соціальну природу людини, котра завжди відносить себе до окремих головних груп – етнічної чи релігійної, — з огляду на які й формує власні реакції на різноманітні ситуації, цікаво дослідити поведінку подолання молоді у крос-культурному контексті та з позицій цілісної

теорії нужди, адже це може суттєво розширити уявлення про загальну поведінку людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Систематичні наукові зусилля у вивченні поведінки подолання в останні роки характеризуються пошуками цілісного теоретичного каркаса, який міг би розширити уявлення про природу копінга. Так, у ряді досліджень викривається зв'язок особливостей стилів та стратегій поведінки людини з поняттям життєвого здійснення людини. Проте, наявні концепції та поняття (самоактуалізація, самореалізація, самоздійснення, життєве здійснення тощо), якими оперують дослідники, дуже часто є ортогональними [5]. В принципі, у вітчизняній і закордонній психологічній та філософській науках самоздійснення виступає дещо ієрархічно вищою категорією у порівнянні з самореалізацією та самоактуалізацією. Самоздійснення, або життєве здійснення, розглядається як загальна мотиваційна рушійна сила індивіда, яка спонукає його до максимально повної самореалізації в межах доступних можливостей. Таким чином, підкреслюється вроджена, біологічна природа самоздійснення, яка укорінена в інстинктах [5], [6],[10].

Так, наприклад З. С. Карпенко [5] розглядає самоактуалізацію з позицій аксіогенезу, який розуміється як «розгортання суб'єктних здатностей» з еволюційним ускладненням ціннісно-духовних прагнень людини. При чому, копінг та захисні механізми розглядаються у якості суб'єктних механізмів особистісного становлення.

Підкреслюється вроджена природа самоздійснення, зокрема, самоактуалізації. При цьому наголошується на зв'язку як зовнішньої орієнтації на виклики навколишнього світу, так і духовного компонента у ході культурної експансії у культурний простір [5]. Аналіз теоретичних досліджень показав, що ступінь та повнота життєвого здійснення опосередковуються рівнем самовизначення людини, або здатністю ставити мету, адекватну її внутрішній сутності. Так, підкреслюється зв'язок самоактуалізації з просоціальною поведінкою через соціальну значущість мотивів та стратегій, що реалізуються людиною [10].

З іншого боку, на противагу аксіомологічному підходу до самоздійснення, С.Д. Максименко [7] уточнив та розвинув теорію життєвого здійснення, привертаючи увагу до концепції спонтанної активності людини в результаті підвищення напруження для активного подолання впливів середовища, яка протиставляється простій адаптації індивіда до середовища. Таке уявлення розширює варіативність поведінки людини, у тому числі і поведінки подолання, на шляху самоздійснення. Наразі, більшістю дослідників поведінки подолання в широкому сенсі цього поняття беруться до уваги як негативні, так і позитивні аспекти її функціонування у зв'язку зі самоздійсненням. При чому, поведінка подолання виступає не просто механізмом особистісного становлення людини, а переходить у фактор, що опосередковує процес життєвого здійснення. Отже, концепція розвитку особистості не протиставляється адаптації, визнаючи цілісність особистості та нерозривності різноманітних вимірів її самоздійснення. Розвиток особистості

супроводжується чисельними переживаннями різної модальності, які зумовлюють прояви копінг поведінки, що дозволяє припустити, що характеристики самодетермінації та становлення особистості людини у процесі її життєдіяльності опосередковані стратегіями поведінки подолання [6].

Загалом, дослідження копінг стратегій та розвитку особистості на шляху самоздійснення демонструє кореляційний зв'язок цих психологічних процесів. Так, наприклад, у дослідженні С.В. Бородіна [1], кореляційний аналіз отриманих даних продемонстрував взаємозв'язок між копінг-стратегіями та самоактуалізацією. Крім того, було визначено, що самоактуалізація потенційно детермінується домінантним механізмом психологічного захисту, як одним з факторів процесу самоактуалізації. Також зазначається, що механізми поведінки подолання знаходяться у площині між потребою особистості і її задоволенням. Звідси, копінг є відбитком можливого, але не реалізованого особистістю процесу мотивації, або відбитком нездійснених, але в минулому бажаних цілей [11].

Цей постулат, також наводить на інший висновок, що в принципі, саме нужда в інтерпретації С.Д. Максименка [7] опосередковує ступінь так званої стресовості ситуації на етапі її оцінки для певної особи. При цьому, саме нужда зумовлює репертуар копінг-стратегій, до якого звертається людина, а з іншого боку копінг-поведінка є формою та способом прояву нужди. В цьому сенсі, можна припустити, що хоча стратегії копінгу і є мінливими з плином часу та у різних ситуаціях, є якесь стає ядро, стрижень такого репертуару, який може змінюватись не кардинально, а в якихось рамках. Тобто людина, яка самоздійснюється за покликом власної нужди, долає стресову ситуацію за допомогою тих стратегій подолання, які «дозволяє» їй ця нужда. З цього приводу можливо говорити, що нужда є одночасно поштовхом та обмеженням.

З іншого боку, попри те, що соціокультурний простір відіграє надважливу роль у формуванні характеру подолання та сприйнятті стресу в цілому, часто дослідження поведінки подолання дещо відірвані від реальності, оскільки вивчають аспекти копінгу без урахування культурного контексту [13]. В результаті здобутки таких досліджень обмежені власним соціокультурним аспектом та не залучені у глобальний процес обміну інформацією.

Мета дослідження. У прагненні більшого узагальнення досліджень поведінки подолання, у цій роботі ставився на меті теоретичний аналіз поведінки подолання як прояву нужди у ході життєвого здійснення. Крім того, передбачалося емпіричне крос-культурне дослідження особливостей стратегій подолання та з'ясування їх зв'язку з етнічною та релігійною ідентичністю.

Виклад основного матеріалу. Теорія *нужди*, через її системний характер, прийнята за теоретичну основу дійсного дослідження. Поняття *нужди*, виступаючи підґрунтям генезису особистості та життєвого здійснення людини, є фактором, що опосередковує вибір людиною певної поведінки, включно з поведінкою подолання у кризових ситуаціях.

Для дослідження природи копінгу як прояву нужди у процесі життєздійснення важливі перші чотири атрибутивні змістовні ознаки нужди, а

саме її (1) гетерогенність, яка зумовлює нерозривну єдність соціального та біологічного, (2) інформативний аспект, який проявляється як інформаційний саморозвиток нужди, (3) спрямований ортогенез та (4) креативна спроможність та цілісне упередження [7]. Перераховані вище характеристики передбачають, що дослідження поведінки подолання мають спиратися на вивчення впливів соціального оточення, а саме його релігійного та етнічного аспектів як проявів «соціального» у категорії нужди. Також, цінною є теза С.Д. Максименка [7] про усвідомлюване або неусвідомлюване прагнення людини до безсмертя, яке може проявлятися у різних формах – від потягу до знань, або інших досягнень, і до служіння людям, - і яке не існує лише у межах індивідуального людського буття, але через приєднання до «чогось більшого», яке продовжує існування і поза індивідуальною фізичною смертю. Виходячи з такої сутності життєвого здійснення, очевидно, що релігійна складова корелює з поняттям «виходу за межі індивідуального буття», також само, як і етнічна ідентичність людини є тою площиною, де людина відчуває себе частиною більшого. При цьому означені параметри релігійної та етнічної ідентичності несуть в собі й біологічний аспект нужди, генетично закріпленій і переданій від батьків, пращурів. Тобто можна припустити, що у різних культурних просторах чотири визначені характеристики нужди можуть проявлятися дещо по різному, де тотожні стресові ситуації можуть мати різну суб'єктивну значущість для індивідів з різною етнічно-релігійною ідентичністю та долатися за допомогою різних репертуарів копінгу. У цьому зв'язку, цікавою є інтерпретація детермінаційної ролі соціального компонента у роботі Є.С. Романової та Л.Р. Гребеннікова [9]. Наслідуючи Е. Фромма, автори вказують на гетерономний вплив з боку зовнішніх сил, які обмежують спонтанність, або природний розвиток індивіда у певний момент часу. Вільний та спонтанний прояв бажань, потяг до знань та істини, а також потреба любові людини в її онтогенетичному розвитку піддаються постійним обмеженням. На думку дослідників, врешті решт людина змушена відмовитися від власних потаємних бажань та прийняти волю, бажання та навіть почуття, які їй не притаманні, але нав'язані прийнятими у суспільстві стандартами думок та почуттів. Крім того, сім'я та суспільство докладають зусиль для того, щоб «зламати» власну волю людини. При цьому більшість людей не усвідомлюють того, що ця воля їм нав'язана та що вони є предметом та об'єктом маніпуляції зовні [9]. Таке дещо «занепадницьке» бачення дуже влучно підкреслює соціальний аспект нужди, проте «недооцінює» силу «біологічного» аспекту та потягу до безсмертя в інтерпретації С.Д. Максименка [6]. Як зазначає С.Д. Максименко, у кожний момент свого існування особистість є результатом існування минулого, де її справжнє витікає з історії розвитку, є результатом цієї історії та визначається досвідом, якого набуває особистість у процесі життєвого здійснення. Саме це визначає єдиний рух особистості при збереженні її як цілісної незмінної єдності. Подолання людиною зовнішніх впливів, які перешкоджають реалізації нужди у процесі життєвого здійснення людини є сутністю копінгу [6]. При цьому, звичайно, неможливо відкидати індивідуальні особливості, які зумовлюють специфіку поведінки подолання у різних суб'єктів, але особливо

інформативний аспект нужди, разом з означеними вище іншими її характеристиками формують «загальні тенденції» чи так званій вектор поведінки подолання кризових ситуацій у певних соціумах. Зазначається, що культура – це макросоціальна та екологічна система, яка пронизує весь процес стресу та подолання, послуговуючись загальним контекстом для будь-якої моделі поведінки подолання [16]. Таким чином, у центрі уваги опиняються ті фактори середовища, формування та наявність яких є одночасно передумовою та результатом біологічно соціальної нужди.

Деякі дослідники підкреслюють існування розбіжності між значним впливом середовищних копінг-ресурсів на формування копінг-поведінки та фактичним зведенням діагностики копінг-ресурсів до вивчення особистісного (індивідуально-психологічного) копінг-ресурсу, зазначаючи необхідність окремого аналізу та оцінки зовнішніх та внутрішніх допінг-ресурсів з подальшим узагальненням отриманих оцінок [3]. Цінною видається думка про необхідність розглядати зовнішні копінг-ресурси не як ресурси особистості, а як ресурси зовнішнього середовища, які потрібно оцінювати окремо, а потому інтегрувати отримані оцінки [3]. Так, Mechanic (1978) стверджував, що ефективність подолання залежить від того, наскільки ефективно певна культура здатна надати достатній спектр ресурсів для розв'язання проблем, а також передати людині навички розв'язання проблеми. Таким чином, на стратегії подолання та зниження напруги впливають не лише культурні переконання, що стосуються найбільш ефективних способів розв'язання конкретних проблем, але й соціальні та культурні інституції, які можуть їх цьому навчити (цитуються за [13, с. 568]). Це, власне, перекликається із концепцією біосоціальності нужди, а також підкреслює нерозробленість методів виміру копінг-поведінки, яка опосередкована зовнішніми копінг ресурсами. Зазначається, що у осіб з різними макросоціальними ресурсами (які опосередковують нужду у процесі життєвого здійснення) під час дії одного й того ж стрес-фактору формується різна суб'єктивна оцінка стресової ситуації [3].

Отже, можливо, таким чином, припустити, що у людей з різною релігійно-етнічною ідентичністю залучення специфічних зовнішніх копінг-ресурсів та соціально-моральних внутрішніх ресурсів зумовлюють певну суб'єктивну оцінку стресової події та, опосередковано, - певну копінг-поведінку.

Дизайн емпіричного дослідження передбачав (1) оцінку стресогенності академічного контексту для студентів з різною етнорелігійною ідентичністю, а також (2) вимір стратегій копінгу з наступним аналізом особливостей їх прояву у випробуваних з різною етнічною та релігійною ідентичністю. Такий підхід оцінки копінгу з урахуванням важкості/стресогенності природної ситуації дозволяє зосередитися на контекстуально-ситуаційному аспекті поведінки подолання [4], [8], [14], [18], який є значущим для аналізу крос культурного контексту поведінки подолання.

У дослідженні взяли участь єгиптяни та українці. Єгипетська вибірка складалася з мусульман-сунітів та християн коптів. Всього, у дослідженні

взяли участь N=216 єгиптян, студентів та викладачів «Misr International University», м. Каїр, серед яких 139 жінок та 76 чоловіків; 147 мусульман та 68 християн-коптів; середній вік випробуваних 27 років. Українська вибірка була представлена поліконфесійною групою християн та складалася зі студентської молоді м. Львова (ЛНУ ім. І. Франка, ф-т Слов'янської філології) та м. Києва (НаУКМА, Школа соціальної роботи), N 109 людини, серед яких 63 дівчат та 46 хлопців; середній вік 24,5 роки.

Інструментарій емпіричного дослідження включав дві методики. По перше, використовувалась шкала суб'єктивного переживання стресу «Perceived Stress Scale» (PSS) [15], що вимірює рівень стресу, який відчуває людина у певний період часу. Це шкала самоповіді, призначена для визначення того, наскільки життя людини сприймається як «непередбачуване, неконтрольоване і перевантажене» [15, р. 387]. На українській вибірці застосовувалась «Шкала сприйняття стресу» («PSS 14»), адаптована в Інституті педіатрії, акушерства та гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМН України [12]. Оскільки у закордонних дослідженнях шкала PSS була переважно використана на студентах та викладачах університетів, тоді як її валідація в Україні проводилася на вагітних жінках, було вирішено перевірити психометричні властивості адаптованої шкали. У результаті, за допомогою аналізу максимальної правдоподібності, була отримана двофакторна модель шкали. Розподіл шкали за двома факторами – позитивним та негативним, - був очікуваним результатом, який наслідував факторні моделі, отримані в ході валідації та адаптації різними авторами на інші мови [17]. Отримана модель описувала 54,53% всієї дисперсії; критерій згоди хі-квадрат дорівнював $\chi^2=33,02$ ($p = 0,262$, де $p > 0,05$, що свідчить про прийнятність двофакторної моделі); КМО=0,732 ($p=0,000$). Таким чином, доведено прийнятну вірогідність моделі, при задовільній надійності інтегральної шкали α -Кронбаха = 0,627, що дозволило використати цю методику на вибірці студентської молоді України. По-друге, вимір копінг стратегій здійснювався за допомогою опитувальника «SACS» – «The Strategic Approach to Coping Scale» [16] на єгипетській вибірці та її адаптації «Стратегії подолання стресових ситуацій» («СПСС») [2] на українській вибірці. Особистісний опитувальник «SACS» запропонований Hobfoll (1994) на основі багатовісєвої моделі поведінки подолання та призначений для дослідження стратегій та моделей копінг-поведінки у якості типів реакцій людини на кризову ситуацію. Опитувальник пропонує 9 моделей поведінки, які асоціюються з трьома вісями комунікативного простору поведінки особистості у системі людина-людина, а саме: просоціальна поведінка, активно-пасивна поведінка та пряма-непряма поведінка. Hobfoll (1994) ґрунтується на теорії ресурсної поведінки подолання, що передбачає ступінь залученості ресурсів, а саме соціальних (контактів) для підвищення стресової стійкості людини [16]. При цьому, така поведінка регулюється соціально прийнятними/схвалюваними нормами та діями, незалежно від вісі поведінки. Отже, методика «SACS» з її акцентуванням ролі соціальних ресурсів є адекватною цілям емпіричного дослідження, адже звертання до

соціального контексту дозволяє використання цієї методики для оцінки міжкультурних відмінностей.

На першому етапі емпіричного дослідження був проведений аналіз суб'єктивної оцінки сприйняття стресу та розбіжностей у середньо груповому значенні за t-критерієм Стюдента. У результаті аналізу розбіжностей у середньо-груповому значенні за показниками суб'єктивного сприйняття стресу були отримані наступні результати. Так, у групах з різною релігійною ідентичністю загальне відчуття стресу демонструвало статистично значущі відмінності. Проте, статистично значущі відмінності у суб'єктивному відчутті стресу між різними етнічними групами були відсутні (Таблиця 1; Таблиця 2).

Таблиця 1

Суб'єктивна оцінка стресу у групі (1) мусульман та (2) групі християн

	Релігійна ідентичність	N	Середнє значення (M)	Стандартна похибка
Суб'єктивна оцінка стресу (PSS)	Мусульмани	147	31.922	4.809
	Християни	177	32.363	3.645

Таблиця 2

Групові розбіжності у суб'єктивній оцінці стресу у групі (1) мусульман та (2) групі християн

	Критерій рівності дисперсії Лівіня		t-критерій рівності середніх		
	F	Знач. (p)	T	Ст. св.	Знач. (2-сторон.)
Суб'єктивна оцінка відчуття стресу	9,340	0,003	-0,685	191	0,045
			-0,723	187,591	0,049

Отже, існують статистично значущі групові відмінності в оцінці суб'єктивного відчуття стресу у мусульман та християн. Видно, що мусульмани у кризових ситуаціях навчального освітнього процесу суб'єктивно відчувають менший стрес, у порівнянні з християнами. Разом з тим, не

виявлено статистично значущих кореляцій з показником суб'єктивної оцінки академічного стресу та проявом стратегій поведінки подолання. Це можливо пояснити тим, що кризові ситуації в освітньому процесі, як правило (виходячи з результатів бесід з випробуваними), оцінюються як помірно стресові. Такий висновок є, на нашу думку, позитивним для цього дослідження, адже виключаються чинники, які не відносяться до етнорелігійної ідентичності, що дозволяє більш конкретно дослідити саме вплив нужди на поведінку подолання студентської та викладацької молоді.

Інтерпретуючи результати статистичних показників вияву стратегій подолання за методикою «SACS»/«СПСС», було проведено порівняння отриманих оцінок за кожною зі шкал з середніми показниками ступеня вияву поведінки подолання. Таблиця 3 демонструє показники вияву копінг-стратегій у вибірці (1) єгипетських мусульман та (2) єгипетських християн.

Таблиця 3

**Показники стратегій подолання (СПСС)
 у вибірці єгипетських (1) мусульман та (2) християн**

	Релігійна ідентичність	N	Сер. Зн	Ст. похибка
Асертивні дії	1.0	148	29.956	3.820
	2.0	68	29.764	5.027
Соціальний контакт	1.0	148	16.879	3.5561
	2.0	68	18.411	3.124
Пошук соціальної підтримки	1.0	148	23.741	5.810
	2.0	68	25.088	4.323
Обережні дії	1.0	148	17.818	3.440
	2.0	68	17.735	3.097
Імпульсивні дії	1.0	148	20.818	3.632
	2.0	68	19.764	3.693
Уникання	1.0	148	15.310	4.101
	2.0	68	16.794	4.233
Маніпулятивні дії	1.0	148	12.327	2.752
	2.0	68	12.882	3.160
Асоціальні дії	1.0	148	12.034	3.878

	2.0	68	13.823	4.3867
Агресивні дії	1.0	148	13.810	3.044
	2.0	68	14.147	3.909

Статистична перевірка рівності середніх значень за t-критерієм Стьюдента показників поведінки подолання, що визначаються за методикою «SACS», не виявила статистично значущих розбіжностей у поведінці подолання між (1) мусульманами та (2) християнами у єгипетській вибірці. Тож, був виконаний аналіз розподілу показників копінг-стратегій («SACS») для загальної етнічної групи (1) єгиптян (Таблиця 4).

Таблиця 4

Показники стратегій подолання (СПСС) у вибірці єгиптян

Стратегії подолання	N	M Середнє значення
	N	Mean
Асертивні дії	216	30,913
Пошук соціальної підтримки	216	24,046
Імпульсивні дії	216	20,579
Обережні дії	216	17,800
Соціальний контакт	216	17,226
Уникання	216	15,646
Агресивні дії	216	13,886
Маніпулятивні дії	216	12,453
Асоціальні дії	216	12,439
а. Етнічність = Єгиптяни		

Загалом, показники вияву стратегій подолання дозволяють зробити висновок про наступне. Так, у єгипетській вибірці найвищі показники отримали стратегії копіngu за шкалою «Асертивні дії» (M=30,913), що відповідає високому ступеню вияву цієї моделі поведінки подолання у напрямку вісі «активна поведінка». Крім того, єгиптяни досить часто шукають соціальну підтримку, що є проявом просоціальної стратегії подолання за шкалою «Пошук соціальної підтримки» (M = 24,046), у межах

високого показника. Ця модель поведінки була другою найуживанішою у вибірці єгиптян обох релігійних ідентичностей. Крім того, єгиптяни часто залучали пряму стратегію подолання за шкалою «Імпульсивні дії», з високими показниками вияву у мусульман ($M = 20,579$). Менше за всі інші стратегії подолання, єгиптяни обох ідентичностей звертались до непрямой стратегії подолання за шкалою «Маніпулятивні дії» ($M = 12,454$). Також, асоціальна стратегія подолання за шкалами «Асоціальні дії» знаходилася у межах низьких показників вияву для випробуваних обох релігійних ідентичностей ($M = 12,439$).

Українці демонструють тенденцію більше звертатися до поведінки подолання у системі «людина-людина» у напрямку вісі стратегії копіngu «просоціальна поведінка» з найбільшим середнім значенням за шкалою «Пошук соціальної підтримки» ($M = 22,595$), «Соціальний контакт» ($M = 21,404$), що відповідає середньому ступеню вияву цієї моделі поведінки подолання. Цей результат виявився дещо неочікуваним для дослідника, оскільки передбачалось, що у дихотомії колективізм-індивідуалізм українці знаходяться ближче до індивідуалізму. Також, українці часто звертались до пасивної поведінки подолання з середнім показником ступеню її вияву за шкалою «Обережні дії» ($M = 19,238$). Найменше вони схильні демонструвати імпульсивну поведінку подолання ($M = 10,857$), що відповідає низькому ступеню вияву цієї моделі подолання. Українці також продемонстрували високий ступінь вияву агресивних дій ($M = 18,880$), що відповідає асоціальній стратегії поведінки подолання; проте, показник вияву моделі подолання за шкалою «Асоціальні дії» був у межах низького ($M = 14,342$) (Таблиця 5).

Таблиця 5

Показники стратегій подолання (СПСС) у вибірці українців

	N	M Середнє значення
Пошук соціальної підтримки	109	22,595
Соціальний контакт	109	21,404
Обережні дії	109	19,238
Агресивні дії	109	18,880
Асертивні дії	109	18,571
Маніпулятивні дії	109	17,452
Уникання	109	17,023
Асоціальні дії	109	14,642

Імпульсивні дії	109	10,857
а. Етнічність = Українці		

Помітно, що українці звертались до активної стратегії подолання за шкалою «Асертивні дії» у межах нижньої межі середнього ступеня вияву цього показника ($M = 18,571$), на противагу дуже високому ступеню вияву цього ж показника серед єгиптян обох релігійних ідентичностей ($M = 29.956$ для мусульман та $M = 29.764$ для християн). Цей результат був для нас дещо неочікуваний. Також неочікуваним результатом були досить низькі показники ступеню вияву просоціальної поведінки подолання за шкалою «Соціальний контакт» у єгиптян, хоча і з порівняно вищими показниками у єгипетських християн ($M = 16, 879$ у мусульман та $M = 18,411$ – у християн), на противагу українській вибірці, де цей результат коливався у межах середніх показників ($M = 21,404$). Крім того, українці показали значно вищий показник асоціальної поведінки за шкалою «Агресивні дії», у порівнянні з низьким показником у єгиптян обох ідентичностей ($M = 13,810$ для мусульман та $M = 14,147$ для християн). Також, українці менше звертаються до прямої стратегії подолання за шкалою «Імпульсивні дії» ($M = 10,857$), з низьким показником вияву цієї моделі поведінки, на відміну від єгиптян, для яких ця стратегія поведінки подолання була однією з трьох найуживаніших ($M = 20,818$ у мусульман та $M = 19,764$ - у християн).

Таким чином, єгиптяни застосовували стратегії поведінки подолання (1) асертивні дії, (2) пошук соціальної підтримки та (3) імпульсивні дії; тоді як українці надавали перевагу стратегіям подолання (1) пошук соціальної підтримки, (2) соціальний контакт та (3) обережним діям. Отже, можливо стверджувати, що підтвердилася гіпотеза про відмінності у поведінці подолання у людей з різною етнорелігійною ідентичністю. У цьому випадку, вибірки демонстрували відмінності, залежно від етнічного компонента. Таким чином, інтерпретація статистичного аналізу даних цього крос-культурного емпіричного дослідження дозволяє з упевненістю говорити про те, що основні гіпотези цього дослідження про вплив етнорелігійної ідентичності як прояву нужди на особливості поведінки подолання доведені.

Головні висновки. Загальним висновком цього теоретико емпіричного дослідження є те, що поведінка подолання, з одного боку, є проявом нужди, а з іншого – результатом суб'єктивної оцінки макросоціальних ресурсів та здатністю певної культури надати та передати адекватні ресурси подолання. Виявлений зв'язок між певними стратегіями поведінки подолання та етнічним компонентом етнорелігійної ідентичності, тоді як відмінності між представниками різних релігій не були статистично значимими.

Зокрема, єгипетські студенти та молоді викладачі обох віросповідань частіше зверталися до активної моделі поведінки подолання, а саме «Асертивні дії». Другою найуживанішою стратегією була просоціальна стратегія «Пошук соціальної підтримки». Крім того, єгиптяни часто вдавалися до «Імпульсивних дій» як прямої стратегії копіngu. На відміну від єгиптян, українські студенти

більш за все демонстрували просоціальну поведінку подолання з найуживанішою стратегією «Пошук соціальної підтримки», а також «Соціальний контакт». Також, вони вдавалися до «Обережних дій» як вияву пасивної поведінки подолання.

З іншого боку, виявлені статистично значущі відмінності між суб'єктивним сприйняттям стресу, залежно від релігійної ідентичності, та незалежно від етнічної приналежності. Цей результат дозволяє припустити, що поведінка подолання не пов'язана зі ступенем сприйняття стресогенності певної ситуації в умовах академічного стресу та ставить подальші питання щодо можливого узагальнення такого висновку, а саме: чи є отриманий результат специфічним для певних культурних контекстів? Також: чи поширюється це припущення на інші помірно стресові ситуації? Ці питання, очевидно, потребують окремої розвідки.

Теоретична цінність дослідження полягає у поглибленні розуміння специфіки поведінки подолання у широкому сенсі. Зокрема, доведений вплив етнічної ідентичності на поведінку подолання психотравмуючої ситуації в юнацькому віці та віці ранньої зрілості. Таким чином, висвітлено, що існує стійкий зв'язок між культурним середовищем та поведінкою подолання людини. Отримані дані також мають певне теоретичне значення для подальшої розробки теорії нужди та теоретичного обґрунтування методів її апробації.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження мають певну практичну цінність для розробки культурно-спрямованих методів психокорекції та психологічної підтримки студентів та молодих викладачів у подоланні стресових ситуацій в умовах подальшої глобалізації.

Крім того, здійснена спроба практичної апробації нужди, де питання нужди виведене в емпіричну площину поза межі суто теоретичного обґрунтування. Це, у свою чергу, дозволяє розширити репертуар підходів до об'єктивації та виміру окремих аспектів прояву абстрактної нужди.

У цілому, отримані результати можуть мати практичне значення для розуміння та вирішення певних екзистенційних проблем.

Список використаних джерел

1. Бородин С. В. Преобладающий механизм психологической защиты как фактор самоактуализации / С.В. Бородин // «Молодежь и наука» с международным участием, проведенной 15-25 апреля 2013 / С.В. Бородин. – Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2013.
2. Водопьянова Н. Стратегии и модели преодолевающего поведения. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности/под ред. Г.С. Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. / Н. Водопьянова, Е. Старченкова. – СПб.: Речь, 2001. – 311 с.
3. Гемешлиев Ф. К. Психологические модели и технология интегративной оценки копинг-поведения специалистов экстремального профиля : дис. докт. псих. наук / Гемешлиев Ф. К. – СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т ГПС МЧС России, 2014. – 190 с.

4. Гущина Т. Культура, стресс и копинг: влияние социокультурного контекста на выбор типа совладания. / Т. Гущина, Т. Крюкова, О. Екимчик. // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. – 2014. – №20. – С. 73–81.
5. Карпенко З. С. Суб'єктні механізми аксіогенезу особистості / З. С. Карпенко, Є. В. Карпенко. // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2015. – №3. – С. 5–11.
6. Максименко С. Д. Концепція саморозвитку особистості / С. Д. Максименко. // Проблеми сучасної психології. – 2016. – №33. – С. 7–25.
7. Максименко С. Д. Життєвий шлях особистості як базова категорія генетичної психології / С. Д. Максименко. // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. – 2014. – №12. – С. 5–13.
8. Розанов В. А. Стресс и суицидальные мысли у подростков / В. А. Розанов. // Суицидология. – 2016. – №3. – С. 20–32.
9. Романова Е. С. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. – Мытищи: Талант, 1996. – 123 с.
10. Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу / [В. І. Кириченко, О. О. Єжова, В. Б. Нечерда та ін.]. – Тернопіль: Національна академія педагогічних наук України: Інститут проблем виховання, 2016. – 242 с.
11. Черенёва Е. А. Защитные механизмы поведения как фактор адаптивного поведения личности / Е. А. Черенёва. // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2013. – №6. – С. 122–126.
12. Шкала оценки переживания стресса Perceived Stress Scale (PSS): основные этапы адаптации для женского населения Украины / Татарчук Т. Ф., Тутченко Т. Н., Захаренко Н. Ф. и др. Збірник наукових праць Асоціації акушерів-гінекологів України. Київ : Інтермед, 2009. С. 606-613
13. Aldwin C. M. Culture, coping and resilience to stress / C. M. Aldwin // Gross National Happiness and Development - Proceedings of the First International Conference on Operationalization of Gross National Happiness. / C. M. Aldwin. – Thimphu: Centre for Bhutan Studies, 2004. – С. 563–573.
14. Chun C. A. Culture: A fundamental context for the stress and coping paradigm / C. A. Chun, R. H. Moos, R. C. Cronkite // Handbook of multicultural perspectives on stress and coping / C. A. Chun, R. H. Moos, R. C. Cronkite. – Boston, MA: Springer, 2006. – С. 29–53.
15. Cohen S. A global measure of perceived stress. / S. Cohen, T. Kamarck, R. Mermelstein. // Journal of Health and Social Behavior. – 1983. – №24. – С. 385–396.
16. Hobfoll S. E. Preliminary test manual: Strategic approach to coping (SACS) / S. E. Hobfoll, C. L. Dunahoo, J. Monnier. – Kent, OH: Applied Psychology Center, Kent State University, 1994. – 5 с.

17. Korean versions of the Perceived Stress Scale (PSS-14, 10 and 4): psychometric evaluation in patients with chronic disease / Eun-Hyun Lee, Bok Yae Chung, Chang-Hee Suh, Ju-Yang Jung. // Scandinavian journal of caring sciences. – 2015. – №29. – С. 183–192.

18. The mediating role of cultural coping behaviours on the relationships between academic stress and positive psychosocial well-being outcomes / B.Kuo, K. Soucie, S. Huang, R. Laith. // International Journal of Psychology. – 2018. – №53. – С. 27–36.

References

1. Borodyn S. V. Preobladaushchyi mekhanizm psikhologicheskoi zashchyty kak faktor samoaktulyazatsyy / S.V. Borodyn // «Molodezh y nauka» s mezhdunarodnym uchastyem, provedennoi 15-25 apreliya 2013 / S.V. Borodyn. – Krasnoiar'sk: Syburskiy federalnyy unyversytet, 2013.(in Russian)

2. Vodopianova N. Stratehiy y modely preodolevaiushcheho povedeniya. Praktikum po psikhologiiy menedzhmenta y professyonalnoi deiatelnosti/pod red. H.S. Nykyforova, M.A. Dmytryevoi, V.M. Snetkova. / N. Vodopianova, E. Starchenkova. – SPb.: Rech, 2001. – 311 s. (in Russian)

3. Hemeshlyev F. K. Psikhologicheskyye modely y tekhnolohiya yntehrattyvnoi otsenky kopynh-povedeniya spetsyalystov ekstremalnoho profylya : dys. dokt. psikh. nauk / Hemeshlyev F. K. – SPb.: S.-Peterb. hos. un-t HPS MChS Rossyy, 2014. – 190 s. (in Russian)

4. Hushchyna T. Kultura, stress y kopynh: vlyanye sotsyokulturnoho konteksta na vybor tyra sovladaniya. / T. Hushchyna, T. Kriukova, O. Ekymchik. // Vestnyk Kostromskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Seryia: Pedahohyka. Psikhologhiya. Sotsyokynetyka. – 2014. – №20. – S. 73–81. (in Russian)

5. Karpenko Z. S. Subiektni mekhanizmy aksiogenezu osobystosti / Z. S. Karpenko, Ye. V. Karpenko. // Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka. – 2015. – №3. – S. 5–11. (in Ukrainian)

6. Maksymenko S. D. Kontseptsiiia samorozvytku osobystosti / S. D. Maksymenko. // Problemy suchasnoi psikhologii. – 2016. – №33. – S. 7–25. (in Ukrainian)

7. Maksymenko S. D. Zhyttievyi shliakh osobystosti yak bazova katehoriia henetychnoi psikhologii / S. D. Maksymenko. // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo unyversytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Serii: Psikhologichni nauky. – 2014. – №12. – S. 5–13. (in Ukrainian)

8. Rozanov V. A. Stress y suytsydalnye mysly u podrostkov / V. A. Rozanov. // Suytydolohiya. – 2016. – №3. – S. 20–32. (in Russian)

9. Romanova E. S. Mekhanizmy psikhologicheskoi zashchyty: henezys, funktsyonyrovanye, dyahnostyka / E. S. Romanova, L. R. Hrebennykov. – Mytyshchy: Talant, 1996. – 123 s. (in Russian)

10. Formuvannya prosotsialnoi povedinky uchniv v umovakh preventyvnogo vykhovnoho seredovyscha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu / [V. I. Kyrychenko, O. O. Yezhova, V. B. Necherda ta in.]. – Ternopil: Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy: Instytut problem vykhovannya, 2016. – 242 s. (in Ukrainian)

11. Chereniova E. A. Zashchytnye mekhanyzmy povedenya kak faktor adaptivnoho povedenya lychnosty / E. A. Chereniova. // Vestnyk Tomskoho hosudarstvennoho pedahohycheskoho unyversyteta. – 2013. – №6. – S. 122–126. (in Russian)
12. Shkala otsenky perezhyvanya stressa Perceived Stress Scale (PSS): osnovnye etapy adaptatsyy dlia zhenskoho naseleniya Ukrainy / Tatarchuk T. F., Tutchenko T. N., Zakharenko N. F. y dr. Zbirnyk naukovykh prats Asotsiatsii akusheriv-hinekolohev Ukrainy. Kyiv : Intermed, 2009. S. 606-613. (in Russian)
13. Aldwin C. M. Culture, coping and resilience to stress / C. M. Aldwin // Gross National Happiness and Development - Proceedings of the First International Conference on Operationalization of Gross National Happiness. / C. M. Aldwin. – Thimphu: Centre for Bhutan Studies, 2004. – C. 563–573.
14. Chun C. A. Culture: A fundamental context for the stress and coping paradigm / C. A. Chun, R. H. Moos, R. C. Cronkite // Handbook of multicultural perspectives on stress and coping / C. A. Chun, R. H. Moos, R. C. Cronkite. – Boston. MA: Springer, 2006. – C. 29–53.
15. Cohen S. A global measure of perceived stress. / S. Cohen, T. Kamarck, R. Mermelstein. // Journal of Health and Social Behavior. – 1983. – №24. – C. 385–396.
16. Hobfoll S. E. Preliminary test manual: Strategic approach to coping (SACS) / S. E. Hobfoll, C. L. Dunahoo, J. Monnier. – Kent, OH: Applied Psychology Center, Kent State University, 1994. – 5 c.
17. Korean versions of the Perceived Stress Scale (PSS-14, 10 and 4): psychometric evaluation in patients with chronic disease / Eun-Hyun Lee, Bok Yae Chung, Chang-Hee Suh, Ju-Yang Jung. // Scandinavian journal of caring sciences. – 2015. – №29. – C. 183–192.
18. The mediating role of cultural coping behaviours on the relationships between academic stress and positive psychosocial well-being outcomes / B.Kuo, K. Soucie, S. Huang, R. Laith. // International Journal of Psychology. – 2018. – №53. – C. 27–36.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (c) 2020 Kovalenko Yuliya Vasylivna Коваленко Юлія Василівна

Отримано: 14.02.2020

Відрецензовано: 28.03.2020

Опубліковано: 03.04.2020

DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2020.4.1.7>